

Kai kurie koncepto LAISVĖ bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

Silvija PAPAURĖLYTĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *kalbos pasaulėvaizdis, konceptas, laisvė, metaforinis modelis.*

Straipsnio tikslas – remiantis Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščių ir dainų tektais apibrėžti, kaip laisvę suvokė žmonės, dalyvavę XX a. penktojo dešimtmečio viduryje prasidėjusiame pasipriešinimo okupaciniam režimui judėjime. Šio tyrimo rezultatai lyginami su ta informacija, kuri buvo gauta išanalizavus žodžio *laisvė* vartojimo pavyzdžius XX a. pabaigos periodikos ir prozos tekstuose.

Partizanų žodinė kūryba kelia mokslininkų susidomėjimą. Daug šia tema yra rašęs Kostas Aleksynas (1992, 2009). Mokslininkas konstatavo, kad Lietuvoje niekada per trumpą laikotarpį nebuvo sukurta tiek dainų kiek pokariu. „Pats gyvenimas tuo metu tarsis reikalavo ilgesingų, lyriškų ir kartu nerimo kupinų dainų, kurios, pateikusios aliuzijų į praeitį, išsakytų kasdienės buities bei aplinkos gūdumą ir kartu teiktų bent šiokią tokią viltį, kad kraštas sulauksią šviesesnių dienų <...>“ (Aleksynas 2009, 127). Saulės Matulevičienės nuomone, partizanų dainos yra pirmieji tekstai apie pokario įvykius. Juose tikrovė pateikiama laikantis žanro kanonų. Mokslininkės išvalgos paremtos rinktinėje *Sušaudytos dainos* pateiktų kūrinių analize. Dauguma partizanų tekstų neturi ryškesnių individualių požymių, kartojami tie patys įvaizdžiai, situacijos ir turinys. Šios dainos tęsia romansų tradiciją ir kartu yra naujausias karinių-istorinių dainų sluoksniš. „Partizanai dainose apibendrintai pavadinami didvyriais, milžiniais, karžygiais, valdovais žaliųjų miškų. Opozicijoje – sribai, išgamos, slibinai (pijokai, vagys, kraugeriai). Taigi tarp jų vykstanti kova tampa amžinosios gėrio ir blogio kovos atitikmeniu“ (Matulevičienė 2002, 23).

Kaip partizanų žodinėje kūryboje suvokiama laisvė, tirta nebuvo, todėl galima teigti, kad šiame straipsnyje pristatomas tyrimas yra naujas.

Teorinį tyrimo pagrindą sudaro teiginys, kad konceptas yra mąstymo vienetas, visa informacija apie daiktą ar reiškinių, esanti žmonių, kalbančių kuria nors kalba, sąmonėje (pavyzdžiui, konceptas LAISVĖ lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje). Konceptai gali būti **nacionaliniai**, **grupiniai** (jie priklauso grupėms pagal lytį, amžių, socialinius ypatumus)¹ ir **asmeniniai**. Informacijos, priklausančios konceptui,

¹ Su grupiniais konceptais galima sieti Vladimiro Karasiko skiriamus konfesinius konceptus (К а р а с и к 2005, 32).

turinį lemia žmogaus patirtis. Nacionaliniai konceptai turėtų apimti ir grupinius, ir asmeninius. Joks konceptas neįmanomas be nacionalinio komponento, nes mąstymo vienetas pirmiausia priklauso vartotojams, kalbantiems kuria nors kalba ir atstovaujantiems kuriai nors kultūrai. Nacionalinis komponentas, lingvokultūrinė specifika skiria konceptą nuo sąvokos. Sąvoka yra beasmenė, o konceptas siejamas su prototipiniu kalbos atstovu². Tuo pačiu žodžiu pavadinami konceptai skiriasi, jei skirtingi yra jų tipai. Pavyzdžiui, konceptas, reprezentuojamas žodžiu LAISVĖ, pasipriešinimo judėjimo dalyvių (grupinis konceptas) ir šiuolaikinio aštuoniolikmečio sąmonėje nebus tas pats, tačiau abu konceptus greičiausiai sieja jų turėtojų priklausomybė vienai tautai (išsamiau apie tai žr. П о п о в а, С т е р н и н 1999, 7). Grupiniai konceptai taip pat skirtingi, nes įvairuoja ir pačios grupės: nuo žmonių, kuriuos sieja bendri interesai, būrio iki šeimos. Gretinant kelioms kalboms ir kultūroms priklausančius konceptus, nacionalumas jau yra skiriamasis bruožas, galintis būti ir implicitiškas, ir eksplicitiškas. Su koncepto turiniu visada siejamas ne anoniminis vartotojas, bet konkreti asmenybė.

Reikšmė yra minimalus koncepto aktualizacijos laipsnis. Su tuo pačiu tikrovės objektu siejama žmonių patirtis yra skirtinga, todėl skiriasi ir konceptų apimtis. Tai, kas sudaro koncepto branduolį, suprantama maždaug vienodai, todėl žmonės gali susikalbėti tarpusavyje. Negalima rašyti lygybės ženklą tarp koncepto ir žodžio. Žodžiais gali būti atskleistas ne visas mąstymo turinys, vadinasi, konceptas apima ne vien tik tai, kas priklauso kalbai. Informacijos apie daiktą ar reiškinių galima ieškoti muzikos, dailės kūrinuose, šokyje. Dalį koncepto turinį atskleidžiančios informacijos sudaro ne žodžiai, o žmonių sąmonėje figūruojantys vaizdiniai, schemos etc. (М а с л о в а 2006, 51). Koncepto turinys gali būti reiškiamas ir gestais, mimika, tyla (М а н а к и н 2004, 39). Kalboje užfiksuotą koncepto turinį analizuoti yra lengviausia, nes ši informacija yra ne tik lengvai pasiekiamą, bet ir pačių kalbos vartotojų suvokiama maždaug vienodai. Daugiausia informacijos apie konceptą gali atskleisti visų jo raiškos būdų kalboje analizė. Koncepto turinį kalboje paprastai išreiškia ne vienas, bet keli žodžiai, frazeologiniai junginiai, paprasti žodžių junginiai, sakinių schemos, turinčios tipines propozicijas (sintaksiniai konceptai). Tiriant su abstrakčiais fenomenais siejamus konceptus ypač informatyvūs yra metaforiniai modeliai.

Metaforinis modelis – kalbos vartotojų sąmonėje funkcionuojanti ryšio tarp konkretaus ir abstraktaus konceptų sferų schema, kurią galima pavaizduoti formule X yra Y , pavyzdžiui, LAISVĖ yra PREKĖ, LAISVĖ yra GYVŪNAS. Santykis tarp formulės komponentų suvokiamas ne kaip sutapatinimas, bet kaip panašumas. Mes mąstome metaforomis, dalį mąstymo turinio išreiškiamo kalba. Metaforiniai modeliai pirmiausia funkcionuoja žmonių sąmonėje, tik paskui jie yra aktualizuojami. Konkrečių konceptų sfera vadinama ištakų sfera, o abstrakčių – tikslo. Ištakų sferos konceptų sistema yra tikslo sferos modeliavimo pagrindas. Kai aprašomas me-

² Taikliai koncepto ir sąvokos skirtumo esmę yra nusakęs Jurijus Stepanovas. Pasak mokslininko, už sąvoką žmogus neis kautis ir nepralies kraujo, o už konceptą (pavyzdžiui, *tėvynės*) – eis (S t e p a n o v a s; cit. pagal М а н а к и н 2004, 24).

taforinis modelis, svarbu apibrėžti požymius, leidžiančius metaforiškai susieti abi sritis, t. y. nusakyti, kuo, pavyzdžiui, LAISVĖ panaši į GYVŪNĄ (Ч у д и н о в 2003). Metaforinių modelių aprašymas koreliuoja su kultūrai, kurioje gyvename, būdinga simbolika, suteikia informacijos apie tai, kaip kalbos pasaulėvaizdyje suvokiami ištakų ir tikslo sritims priskiriami objektai. Ypač vertinga yra su abstrakčiais fenomenais siejama informacija, nes taip kalbos priemonėmis atskleidžiama tai, ko negalima patikrinti kitais būdais: moralinės vertybės, emocijos, kitos abstrakčios kategorijos negali būti paliečiamos, jų neįmanoma pamatyti, išgirsti ar užuosti, vadinasi, kalba yra vienintelis informacijos apie šiuos idėjų pasaulio objektus šaltinis. Anatolijus Čiudinovas teigia, kad ištyrus kalbos pasaulėvaizdyje aktualizuojamus metaforinius modelius būtų galima pasakyti, koks yra ta kalba kalbančios tautos mentalitetas. Kitaip tariant, aprašius su kuria nors apibrėžta žmonių grupe siejamus metaforinius modelius, galima apibūdinti tiems žmonėms būdingą pasaulio suvokimą.

Kalba išreikštas konceptų turinys sudaro kalbos pasaulėvaizdį. Kalbos pasaulėvaizdis nėra veidrodinis pasaulio atspindys kalboje. Tai greičiau pasaulio interpretacija konkrečios kalbos priemonėmis. Skirtingų kalbų pasaulėvaizdžiai iš dalies skiriasi, nors kalbama apie tą pačią tikrovę. Be to, nors ta pačia kalba kalbantys žmonės turėtų būti siejami ir su tuo pačiu kalbos pasaulėvaizdžiu, galima teigti, kad ir jie pasaulį mato šiek tiek kitoki, nes tikrovės suvokimas priklauso nuo individualaus konceptų turinio.

Šiame straipsnyje remiamasi knygoje *Kovos keliu žengiant* pateiktais tektais. Ši knyga – tai poezijos antologija, kurioje publikuojama 200 eilėraščių ir dainų. Kūrinių autoriai – Žemaičių, Jungtinės Kęstučio ir Prisikėlimo apygardų partizanai. Šių apygardų apimama teritorija iki 1948 m. vidurio buvo vadinama Vakarų, vėliau – Jūros sritimi (G u d a i t i s 1991, 277). Dalis Šiaurės Lietuvos įėjo į Vakarų sričiai priklausančią Prisikėlimo apygardą (išsamiau žr. *Lietuvos laisvės kovų apygardos* 2004).

Lietuvių kalbos žodyne pateikiamos kelios žodžio *laisvė* reikšmės: šis fenomenas apibūdinamas kaip *subjekto galėjimas reikšti savo valią, įsisažmoninus gamtos ir visuomenės dėsnius; nepriklausomybė, nebuvimas apribojimų, varžančių visuomeninį-politinį gyvenimą; teisė nevaržomai, nedraudžiamai reikšti savo ar visuomenės nuomonę, siekimus, ginti reikalus; galėjimas daryti, ką nori, turėjimas valios; galėjimas: buvimas neuždarytam, galėjimas laisvai judėti* (LKŽe). Aptariant su konceptu LAISVĖ siejamus metaforinius modelius nė viena reikšmė neišskiriama, nes tikėtina, kad kuriant partizanų tekstus buvo orientuojamasi tiek į apribojimų visuomeniniame-politiniame gyvenime nebuvimą, tiek į galėjimą reikšti savo valią ir daryti tai, ką nori.

Išanalizavus rinkinyje *Kovos keliu žengiant* pateiktus eiliuotus tekstus, buvo padaryta išvada, kad laisvei, t. y. vienam iš svarbiausių rezistencijos dainų motyvų, suvokti pasitelkiami keli metaforiniai modeliai, atspindintys esmines eiliuotoje kūryboje minimo abstraktaus fenomeno charakteristikas.

LAISVĖ yra VERTINGAS OBJEKTAS

Laisvė suvokiama kaip vertingas materialus objektas, su kuriuo galima atlikti įvairius veiksmus. Tuo metu, su kuriuo siejama eilėraštyje aprašyta tikrovė, laisvės nebėra, todėl šią būseną reikia grąžinti. Tekstuose dažniausiai minima, kad laisvė bus parnešta. Tai atliks tiek vienas žmogus, t. y. konkretus individas, tiek grupė, kurios nuomonei ir požiūriui į pasaulį atstovaujama, plg.: *Tau parnešiu laisvę į švelnias rankas* 155³ ir *Be laisvės čia taip ilgu – / <...> Ant rankų ją parnešim* 142. Atkreiptinas dėmesys, kad beveik niekieno neprašoma suteikti laisvę, nesitikima pagalbos iš šalies. Žmonių sąmonėje buvo užfiksuota nuostata, kad atgauti laisvę jie gebės patys arba šį žygdarbį padarys tam pasiryžusių žmonių grupė, dėl kurių galimybių neabejojama. Laisvę sugražinsiantys žmonės – tokie patys kaip ir visi, jie gyvena Lietuvoje, tačiau pasižymi išskirtinėmis savybėmis, suteiksiančiomis galių ir ryžto palikti įprastą ir saugų gyvenimą, eiti ten, kur šiuo metu yra slepiama laisvė, ją sugražinti, parnešti į namus: *Tėvynės sūnai jūs taurieji / Išėjote laisvės parnešti* 110; *Ne dažnai juk apsilanko tokie svečiai – / Tie, kurie atneš jums laisvę savo pečiais* 134. Vienintelio Dievo prašoma padėti susigražinti tai, kas visada buvo brangu: *Tu atneški, užgimęs Dievuli, / Brangią laisvę į mūsų namus* 85. Laisvė yra tokia brangi, kad ji gali būti laikoma atlygiu už sveikatą arba gyvybę, pvz.: *Laisvę už pralietą kraują užmokės* 146. Kalbamajam abstrakčiam fenomenui priskiriama ir daugiau charakteristikų. Laisvė nebūtinai yra kažkur toli. Ji gali būti ir visai šalia, tačiau būtinas poveikis iš šalies, kad dauguma (mes) galėtų džiaugtis tuo, ką padarė apibrėžta kovotojų už laisvę grupė (partizanai), pvz.: *Paruoš mums laisvę partizanai* 154. Partizanų kurtuose tekstuose išsamiau LAISVĖ – VERTINGAS OBJEKTAS neapibūdinama, išskyrus vieną pavyzdį, kuriame užfiksuota, kad abstraktus fenomenas gali būti suvokiamas kaip maistas, t. y. būtinybė vienam iš svarbiausių žmogaus poreikių patenkinti, pvz.: *O širdis vaitoja, laisvės alkana* 208. Labai ilgai maisto negavęs žmogus gali mirti, vadinasi, stokojančių laisvės žmonių laukia dvasinė mirtis.

Galima apibendrinti, kad metaforinis modelis LAISVĖ yra VERTINGAS OBJEKTAS atskleidžia kelias esmines laisvės charakteristikas, kurios užfiksuotos partizanų dainoms būdingame kalbos pasaulėvaizdyje. Laisvę tauta anksčiau turėjo, kalbamuojų metu ši vertybė yra atimta, todėl ją siekiama susigražinti. Partizanų dainose daug vilties. Susigražinti laisvę tikimasi savomis jėgomis, tai padarys išskirtinių galių turintys tautos atstovai. Jokios pagalbos iš šalies nelaukiama, apeliuojama nebent į Dievo malonę.

LAISVĖ yra OBJEKTAS ERDVĖJE

Laisvei suvokti ir apibūdinti taikant metaforinį modelį LAISVĖ yra OBJEKTAS ERDVĖJE svarbu, kad abstrakčiam fenomenui priskiriama erdvinė orientacija. Tai,

³ Kadangi visi pavyzdžiai paimti iš tos pačios knygos, tekste nurodomas tik citatos puslapis.

kas yra abstraktu, apibūdinti visada sunkiau, todėl laisvė prilyginama didingiems ir sunkiai aprėpiamiems vaizdams, pvz.: *O tautos veržiasi laisvėn – / Į laisvės plotus nemarius* 50. Kalbos pasaulėvaizdyje dažnai fiksuojama, kad laisvė yra konkreti vieta, į kurią veda kelias arba takas. Tai gali būti ir uždara erdvė, plg.: *Į laisvę žengia partizanas* 88; *Juk vieškeliai į laisvę ir tiltai / Ant mūsų pečių pastatyti* 119. Tiltas simbolikoje „ne tik jungia, bet ir simboliškai vaizduoja perėjimo situaciją į naują būties formą, į kurią patekti įmanoma tik tiksliai laikantis nustatytų perėjimo ritualų“ (B i e d e r m a n n 2002, 434), vadinasi, laisvė suvokiama kaip kokybiškai nauja būseną, o kova – būtinas perėjimo ritualas, be kurio šalis nebus laisva. Kova už laisvę yra kelionė, kurią žmogus pasirenka pats arba tai padaro tie, kas juo rūpinasi: *Kai Lietuva pabudus kelias / Savus vaikus į laisvę vest* 154. *Žygiuojam nepabūgę / Į laisvę su daina* 104. Bet kuriuo atveju prievartos čia negali būti, nes kaip kelionė suvokiama kova už laisvę kelia daug pavojų, žmogus gali galutinio kelionės taško taip ir nepamatyti, t. y. žūti nesulaukęs laisvės, pvz.: *Lietuvai į laisvę klotas / Kruvinom lelijom takas* 90; *Klupsim, stosimės ir eisim, / Laisvėn eisim ligi kapo* 101. Taip žodinėje partizanų kūryboje fiksuojama nuostata, kad laisvė yra siekiamybė, idealas, už kurį mirštama.

Metaforinis modelis LAISVĖ yra OBJEKTAS ERDVĖJE atskleidžia kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotą nuostatą, kad kova už laisvę yra ilgai trunkantis procesas, kurio laimingos pabaigos kovos dalyviai gali ir nesulaukti. Norėdami būti laisvi, žmonės aukoja savo jėgas, sveikatą ar gyvybę, nes jie turi idealą, siekiamybę, žino, kad laisvė yra, ją tiesiog reikia pasiekti. Ilga, sunki ir galbūt nesibaigianti kova už laisvę yra paties asmens pasirinkimas.

LAISVĖ yra ASMUO

Metaforinis modelis LAISVĖ yra ASMUO knygoje *Kovos keliu žengiant* pateikiamuose eilėraščiuose yra pats produktyviausias ir todėl labiausiai detalizuojamas. Laisvė suvokiama kaip asmuo, kuriam priskiriamos fizinės charakteristikos. Laisvė eina, nors jai ir gali reikėti padėti: *Laisvė grįš* 76; *Pramynę laisvei kelią* 20; *Tavo jaunas broliūšelis skina laisvei kelią* 194; gali skleisti garsus – kalbėti, juoktis, plg.: *Širdin kai laisvės aidas belsis* 198; *Kad laisvė į duris tuoj belsis. / – Pakilk, lietuvi, lig šiol kentęs* 129; *Ir džiaugsiuos, kai laisvė kvatos* 211. Laisvei priskiriamos ir kelios konkretesnės charakteristikos. Ji gali būti suvokiama kaip kūdikis, vaikas ar jauna moteris, t. y. tie žmonės, kuriems, tikėtina, reikia globos ir / ar pagalbos, plg.: *Kaip kūdikį ant savo rankų / Parnešite jūs / Laisvę / Lietuvai* 138; *Ir laisvę jaunutę Tėvynei nešei* 70; *Ir kada laisvė žais pilkuos arimuos* 111. Laisvė turi savo šeimą: minimi jos broliai ir vaikai, pvz.: *Kur laisvės brolio kapas* 67; *Laisvės būki vaikas, / Nebeskušk žmonių* 262. Dabar laisvė yra pavergta: *Kur dėtis, kuo gintis, gražusis pasauli, / Nuo skausmo, nuo kraujo, nuo laisvės vergėjo?* 55. Greičiausiai tai yra kilmingas žmogus, nes LAISVĖ – ASMUO gyvena rūmuose, kurie nėra lengvai pasiekiami: *Laisvės rūmas dar slepiasi toliuose* 186. Šios būsenos ilgimasi: *Krūtinėj laisvės ilgesys* 50; *Be laisvės čia taip ilgu ilgu – / Bet ji ateis, sugrįš*

ji, / *Ant rankų ją parnešim* 142. Dėl tokio stipraus subjekto noro būti laisvam, gyventi laisvoje šalyje LAISVEI – ASMENIUI priskiriamos antgamtinės charakteristikos, kurios paprastai žmogui nėra būdingos. Metaforiniame modelyje užfiksuota, kad laisvė, skirtingai nei visi žmonės, yra nemirtinga, nepažeidžiama, gali atgimti, pvz.: *Laukiam laisvės atgimimo* 98; *Laisvė nemirė... mirė karžygiai... / Laisvės kaktos niekad nesužeis / Aštrūs erškėčiai spygliais dygiais* 78. Antrajame pavyzdyje aiški aliuzija į Kristaus kančios motyvą – „spygliuotos šakos pirmiausia simbolizuoja Jėzaus Kristaus kančias kaip erškėčių vainikas“ (B i e d e r m a n n 2002, 89). Partizanams taip pat skirta išgyventi kančią ir pažeminimą, mirti, bet tai yra kovos už laisvę dalis.

Galima apibendrinti, kad metaforiniame modelyje LAISVĖ yra ASMUO užkoduota dvejopo pobūdžio informacija. Viena vertus, abstraktus fenomenas – tai paprastas žmogus, kuris yra toks pats kaip ir visi: eina, kalba, juokiasi, turi šeimą. Laisvė gali būti suvokiama kaip kūdikis, vaikas ar jauna moteris, kitaip tariant, tie asmenys, šalia kurių dažniausiai esama užtarėjų ir gynėjų. Vadinasi, partizanų kūryboje atskleidžiamame kalbos pasaulėvaizdyje fiksuojama nuostata, kad laisvė yra įprastas dalykas, kuriuo pats žmogus turi pasirūpinti. Natūralu būti laisvam, ši būseną yra prigimtinė. Kita vertus, kalbamajam abstrakčiam fenomenui būdinga tai, kas jį skiria nuo daugumos. Galimybė atgimti ir nemirtingumas laisvę sieja su dievybėmis. Partizanų dainose aktualizuojama ir optimistinė nuostata, kad nors žmonės ir žūsta, bet pačios laisvės neįmanoma pražudyti, vadinasi, visada lieka viltis, kad gyvenimas pasikeis.

LAISVĖ yra ŠVIESA

Dėl neabejotino teigiamo vertinimo laisvės fenomenas siejamas su šviesos idėja. „Šviesa visame pasaulyje yra dievybės, dvasinio elemento, kuris nuo laikų pradžios peršvietė chaoso tamsybes visatoje ir suvarė tamsybę į jos ribas, simbolis. Šviesa ir tamsa yra svarbiausia poliarinių jėgų dualinė sistema, kurioje šviesą simbolizuoja stipriausias jos šaltinis saulė“ (B i e d e r m a n n 2002, 423). Partizanų kurtuose tekstuose fiksuojama laisvės ir didžiausio natūralaus šviesos šaltinio – saulės – analogija. Kalbos pasaulėvaizdyje saulė yra keičiantis savo padėtį (nuo to priklauso ir poveikio stiprumas) dangaus kūnas. Taip judėti būdinga ir laisvei, plg.: *Už kalnų jau laisvės saulė teka* 40 ir *Nes ta laisvė saule švyti* 101. Laisvės, kuriai priskiriama galimybė šviesti kaip saulei, judėjimas žymi galimus pasikeitimus. Šviesos bijo visa, kas yra tamsu, vadinasi, ir bloga, nepageidaujama, todėl momentas, kai laisvės skleidžiama šviesa pasidaro matoma visiems, suvokiamas kaip ribinis: tai gali būti ir kovos pradžia ar pabaiga, ir gėrio pergalės prieš blogį fonas, plg.: *Tik ar supras kas, laisvei švintant, / Kokia brangi šita auka?* 75; *Miegok ramiai čionai, / Garbingas karžygy, / Kol laisvė mums nušvis* 68; *Žiūrėk! – ugninės laisvės žaros / Jau apima dangaus žydrynę, / Pikti šešėliai žeme driekias – / Danginas ir visoj Tėvynėj* 129.

Atskirai minėtinas pavyzdys, kuriame užfiksuotas laisvės ir ugnies panašumas: *Į laisvės mes žiburį kopiam / Į saulę, į mėlyną dangų. / Aukotis iš bočių išmokę, / Jų pėdom kovodami žengiam* 118. Čia metaforinis modelis LAISVĖ yra ŠVIESA realizuojamas pasitelkiant precedentinį tekstą. Precedentiniais tekstais vadinami kuriai nors kultūrai priklausantiems žmonėms svarbūs tekstai, atspindintys tos kultūrinės bendrijos narių sąmonėje susiformavusį pasaulio vaizdą ir vertybines nuostatas (PAC 1994, 197). Aliuzija į Jono Biliūno *Laimės žiburį* pasipriešinimo judėjimo dalyvio parašytame tekste nėra vien tik to teksto autoriaus išsilavinimo rodiklis. Precedentinis tekstas yra būdas papildomai informacijai perteikti. Atsiradęs kito autoriaus kūrinyje precedentinis tekstas kartu atsineša ir savo turinį. Biliūno kūrinyje aprašomas atkaklus ir greičiausiai nesėkmei pasmerktas noras pasiekti tikslą, nors tam trukdoma iš šalies. Laimės žiburys turi dvigubą prasminį krūvį, kadangi aktualizuojamos asociacijos ne tik su šviesos, bet ir su kalno simbolika. Kalnas yra laikomas dievybės artumo simboliu. „Jis iškyla virš kasdieniškos žmonijos plotmės ir priartėja prie dangaus“ (B i e d e r m a n n 2002, 178). Į laimės žiburį kopė minios žmonių, daug jų žuvo, bet tai negąsdina vis naujų drąsuolių, kurie ryžtasi padaryti tai, ko dar niekam nepavyko. Precedentinis tekstas pasitelkiamas tuo atveju, kai tikimasi, kad jis bus atpažintas ir interpretuotas būtent taip, kaip norėjosi autoriui. Galima daryti prielaidą, kad antologijoje *Kovos keliu žengiant* publikuotą eilėrašį parašęs partizanų poetas Vytenis suvokė Biliūno teksto svarbą lietuvių kultūrai, orientavosi į daugmaž tokią patį išsilavinimą turintį skaitytoją, kuriam *Laimės žiburys* yra ne tik atpažįstamas teksto fragmentas, bet ir būdas perteikti informaciją, kad kova už laisvę gali pareikalauti daug aukų ir tęstis labai ilgai.

Apibendrinant metaforinio modelio LAISVĖ yra ŠVIESA realizacijos būdus galima teigti, kad ir šiuose pavyzdžiuose laisvė suvokiama kaip esminė vertybė, būtina gyvybei išlaikyti. Laisvę simbolizuojanti šviesa ir kaip tamsa suvokiamas blogis yra nesuderinami.

LAISVĖ yra AUGALAS

Metaforinis modelis LAISVĖ yra AUGALAS partizanų tekstuose nėra produktyvus. Rastuose pavyzdžiuose laisvė siejama su gyvybės idėja. Žaliuojantis arba žydintis augalas yra klestėjimo ženklas. Laisvės klestėjimas suvokiamas kaip kovos, pralieto kraujo, žmonių žūties pasekmė, pvz.: *Laisvės gėlės vietoj kraujo sužaliuos* 93. *O broli! Tu kovoj / Didvyriškai žuvai, / Kad laisvė mums žydėtų* 68. Abstraktų fenomeną suvokiant kaip augalą pabrėžiama jo raida, kitimas, o laisvei tai nėra labai būdinga, nes ši būseną statiška – negali būti šiek tiek laisvės arba laisvės ne iki galo.

Metaforinių LAISVĖS modelių partizanų tekstuose visuma buvo palyginta su tuo metaforinių modelių rinkiniu, kuris atskleidžia, kaip šį abstraktų fenomeną suvokia šių laikų žmogus, statistinis kalbos vartotojas. Remiantis iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno surinktais pavyzdžiais buvo aprašytas konceptas LAISVĖ lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. Padaryta išvada, kad dabartinės lietuvių kalbos

pasaulėvaizdyje suvokiant laisvę yra pasitelkiami objekto, prekės, valiutos, talpyklos, kvapo, skonio, skysčio, stichinės jėgos, naštos, asmens metaforiniai modeliai. Laisvė traktuojama kaip vertingas daiktas ar dovana, kuri teikia malonumą (plačiau žr. L a z d y n i e n ė 2006). Vadinasi, partizanų kūryboje užkoduoti koncepto LAISVĖ bruožai atskleidžia tai, kas susiklosčius nepalankioms istorinėms aplinkybėms buvo svarbiausia šiai žmonių grupei.

Apibendrinant atliktą tyrimą galima teigti, kad partizanų tekstuose aktualizuojami metaforiniai LAISVĖS modeliai atskleidžia, kaip šį abstraktų fenomeną suvokė pasipriešinimo judėjimo dalyviai. Kadangi medžiaga rinkta iš apibrėžtos grupės žmonių sukurtų tekstų, galima teigti, kad straipsnyje aptarti grupinio koncepto bruožai. Laisvei suvokti ir apibūdinti taikomi penki metaforiniai modeliai, produktyviausias iš jų modelis LAISVĖ yra ASMUO. Tai, kaip partizanų kūryboje suvokiamas laisvės fenomenas, koreliuoja su dažnai pasitelkiamais simboliais. Visi laisvės suvokimo būdai turi bendrą dalį. Taip atskleidžiamas koncepto LAISVĖ turinys. Laisvė yra gyvybiškai svarbus fenomenas. Ją tauta turėjo (dainų ir eilėraščių kūrimo laikotarpis buvo mažai nutolęs nuo nepriklausomos Lietuvos laikų), bet dabar ši vertybė prarasta. Bendromis pastangomis galima laisvę susigrąžinti: pasiekti arba iškovoti. Pagalbos iš šalies nelaukiama. Tekstuose užfiksuota nuostata, kad laisvę sugrąžins išrinktieji tautos atstovai. Kova už laisvę suvokiama kaip kelionė. Vadinasi, visa tai gali užtrukti ilgai arba net ir tęstis amžinai. Laisvė suvokiama ne tik kaip idealas, antgamtinė būtybė, siekiamybė, bet ir kaip paprastas žmogus, kuriam reikalinga pagalba.

Literatūra

- A l e k s y n a s 1992 – Kostas Aleksynas, „Rezistencijos dainos“, *Tautosakos darbai*, I (VIII), 33–42.
- A l e k s y n a s 2009 – Kostas Aleksynas, „Ankstyvasis partizanų dainų kūrimo laikotarpis“, *Tautosakos darbai*, XXXVII, 125–135.
- B i e d e r m a n n 2002 – Hans Biedermann, *Naujasis simbolių žodynas*, Vilnius: Mintis.
- G u d a i t i s 1991 – Leonas Gudaitis, „Pastabos“, *Kovos keliu žengiant: Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos, 1945–1953 m.* / Iš Vakarų (Jūros) sr. partizanų leid. atrinko ir parengė sp. L. Gudaitis, Vilnius: Vyturys, 276–288.
- L a z d y n i e n ė 2006 – Laura Lazdynienė, *Laisvės konceptas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje*: magistro darbas, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Lietuvos laisvės kovų apygardos* 2004 – *Lietuvos laisvės kovų apygardos. LLKS organizacinė struktūra 1949–1950 metais*, [prieiga internete: <http://www.genocid.lt/Memo/lietuvos.htm>].
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, [prieiga internete: <http://www.lkz.lt>].
- M a t u l e v i č i e n ė 2002 – Saulė Matulevičienė, „Pokario atminties formos“, *Liaudies kultūra*, 6 (87), 22–27.
- К а р а с и к 2005 – Владимир Карасик, „Этноспецифические концепты“, *Иная ментальность*. Сост. В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. Москва: Гнозис, 8–102.

- М а н а к и н 2004 – Владимир Манакин, *Сопоставительная лексикология*, Киев: Знання.
- М а с л о в а 2006 – Валентина Маслова, *Введение в когнитивную лингвистику*: учеб. пособие, Москва: Флинта: Наука.
- П о п о в а, С т е р н и н 1999 – Зинаида Попова, Иосиф Стернин, *Понятие „концепт“ в лингвистических учениях*, Воронеж: изд-во Воронежского ун-та.
- РАС 1994 – *Русский ассоциативный словарь*. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова. Москва: Российская АН. Институт русского языка.
- Ч у д и н о в 2003 – Анатолий Чудинов, *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*, Екатеринбург, [prieiga internete: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>].

Silvija Papaurėlytė

Kai kurie koncepto LAISVĖ bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *kalbos pasaulėvaizdis, konceptas, laisvė, metaforinis modelis.*

Straipsnio tikslas – remiantis Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščių ir dainų teksta apibrėžti, kaip laisvę suvokė XX a. penktojo dešimtmečio pasipriešinimo okupaciniam režimui judėjimo dalyviai. Teorinį tyrimo pagrindą sudaro teiginys, kad konceptas yra mąstymo vienetas, visa informacija apie daiktą ar reiškinį, esanti žmonių, kalbančių kuria nors kalba, sąmonėje. Metaforinis modelis – kalbos vartotojų sąmonėje funkcionuojanti ryšio tarp konkretaus ir abstraktaus konceptų sferų schema. Metaforiniai modeliai pirmiausia funkcionuoja žmonių sąmonėje, tik paskui jie yra aktualizuojami. Metaforinių modelių aprašymas suteikia informacijos apie tai, kaip kalbos pasaulėvaizdyje suvokiami abstraktūs fenomenai, nes kalba yra vienintelis informacijos apie šiuos idėjų pasaulio objektus šaltinis. Partizanų tekstuose aktualizuojami metaforiniai LAISVĖS modeliai atskleidžia, kaip šį abstraktų fenomeną suvokė pasipriešinimo judėjimo dalyviai, vadinasi, aprašomas grupinis konceptas. Laisvei suvokti ir apibūdinti taikomi penki metaforiniai modeliai, produktyviausias iš jų modelis LAISVĖ yra ASMUO. Laisvė yra gyvybiškai svarbus fenomenas. Ją tauta turėjo, bet dabar ši vertybė prarasta. Bendromis pastangomis galima laisvę susigrąžinti: pasiekti arba iškovoti. Pagalbos iš šalies nelaukiama. Tekstuose užfiksuota nuostata, kad laisvę sugrąžins išrinktieji tautos atstovai. Kova už laisvę suvokiama kaip kelionė. Vadinasi, visa tai gali užtrukti ilgai arba net ir tęstis amžinai. Laisvė suvokiama kaip idealas, antgamtinė būtybė, siekiamybė, paprastas žmogus, kuriam reikalinga pagalba.

Silvija Papaurėlytė

Some Features of the Concept FREEDOM in the Worldview of the Lithuanian Language

S u m m a r y

Keywords: *language world view, concept, freedom, metaphorical model.*

The aim of the present paper is to define how freedom was perceived by the participants of the partisan resistance movement in post-war Lithuania on the basis of poems and song texts of Western Lithuania partisans. The theoretical basis of the research is related to the assumption that a concept is a thinking unit, all information about a thing or phenomenon is formed in people's, who speak that language, consciousness. A metaphorical model is a scheme of relations between material objects and abstract concepts that function in language users' consciousness. Metaphorical models firstly function in people's consciousness and only then materialize. Analysis of metaphorical models provides information on how abstract phenomena are perceived in the language worldview as language is the only source of information on the phenomena of the world of ideas.

Metaphorical models of FREEDOM in the above-mentioned texts revealed how this abstract phenomenon was perceived by fighters for freedom. Five metaphorical models were constructed but FREEDOM is PERSON was the most numerous one. Freedom was perceived as a phenomenon of vital importance, inbuilt in any nation although it may be lost; it is regained, achieved or won in joint efforts, without help from outside, fight for freedom is a long or even endless journey, an ideal that an ordinary man is striving for.

S i l v i j a P A P A U R Ė L Y T Ė
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[silvijapapaurėlyte@gmail.com]